

Shandilya bhakti sutram

21/12 ✓ A

शांडिल्य भक्ति सूत्रं
चन्द्रेश्वर भाष्ये

शां० सू०

॥३॥

श्रीगणेशायनमः॥ ॥हरिः३०॥ ॥प्रपद्यपरमं देवं श्रीस्वप्नेश्वरसूरिणा॥शांडिल्यज्ञातसूत्रीयं साध्यमासाध्य
तेधुना॥१॥ गोविंदचरणाद्दृढमधुनोमहदद्भुतं॥यत्पायिनो नमुह्यंति मुह्यंति यदपायिनः॥२॥ जीवानां ब्रह्मवशा
वर्षति भुक्तिरिति वक्ष्यते जीवा ब्रह्मणा त्वंता भिन्ना इति तेषां संसारस्त्रिगुणांतः करणोपाधि कृतो न साहाजिकः स्य
टिकस्यैव जं पाधिसंनिधि कृतं लोहित्यादिकं। स। चोपाधिकत्वादेवन ज्ञानेन निवर्तनीयः किंतु उपाध्युपाधिययो
रन्यतरहानेन तत्संबहानेन वा॥ नहि निपुनोऽप्यतरदशनेनापि उपाधियोगे स्फटिकलोहित्यमनिवृत्तिरस्ति॥ तत्र
हन सर्वसत्ता स्फुरणात्मेनोहारिनिःसंभवति॥ न च संबधस्यातस्य तदुभयस्वरूपानतिरेकात् परिशेषादुपाधिहा
नो देवत्वमनिवृत्तिनात्मज्ञात्वात्॥ उपाधिहाने च कारणांतरमन्वेष्टव्यं तत्रेश्वरशक्तिरेव अलौकिकत्वात्॥ श्रुति
स्मृतिसिद्धा॥ तथा॥ तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयं॥ सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघं भूरागा
त्मकविधितृष्णासंगसमुद्भवं॥ तन्निबध्नाति गौकौतेयकर्मसंगेन देहिनां॥ तमस्वज्ञानेन विधिमाह न सर्वदेहिनां॥

॥३॥

प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति सारतेत्युपक्रम्य मां च योव्यभिचारेण शक्तियोगेन सेवेते॥ सगुणानुसमनीत्ये
तान् ब्रह्मसूयाय कल्पते॥ इत्युपसहरन् सगवानेवात्मशक्तेस्त्रिगुणात्मकालकरणालयभूपूर्वकब्रह्मानंदो वा सिल
क्षणमुक्तिहेतुतामाह॥ न चोत्तमज्ञानवैयर्थ्यं॥ अश्रद्धामलसालनेन सत्तावुपयोगात् तमेन त्वपेक्षांतः करणर
पोपाधिधर्मोऽध्यास निराससमर्थज्ञानं॥ अत एव गुणैश्च परवेति मद्भावं सौधिवगच्छति॥ ज्ञानसंछिन्नसंशयमि
त्यादावसामर्थ्यं स्फुरमेव न चाज्ञाने कृतः संसारे येन ज्ञानानि वृत्तिरपि वेत्तुं शक्या॥ प्रमाणाभावात्तरजतावयवा
देः कारणत्वात्॥ अज्ञातशक्तितोरजतोत्पत्त्यसंभवाच्च॥ अपि च कुतस्तत्सुखं लुप्तं सौम्यं वं स्यादसतः संजायतेति
श्रुतिः॥ कार्यसत्तया कारणसत्ता बोधयंती संसारस्य सत्त्वमेवाह॥ नितरांच सत्यसंकल्पइत्यादिना परमेश्वर
सर्गस्य॥ नापि सगवान्वादरायणः क्वचिदपि सूत्रे संसारस्याज्ञानकल्पितत्वमुक्तवान्प्रत्युत स्वप्नस्थितिराकरणे
न जागृत्सष्टेः सत्यत्वं न च दृष्टांतार्थतत्त्वं॥ मानाभावात्॥ सुखादिधर्माणां तु साहाजिकत्वं नोपपद्यते सुखादयो

शां० सू०

॥२॥

नसाक्षादात्मविकाराः आत्मनीयप्रतीयमानत्वात्तूगौरत्वादिवत्स्वराद्युपलब्धिसकर णिका क्रियात्वात्तद्व्यव
लाघवासमवायेनैव करणजन्यत्वयुज्यते ॥ श्रोत्रजन्यत्वमिव शब्दस्य सुरवादयः करणसमवेताः ॥ असादीन्द्रि
यग्राह्यगुणत्वात् ॥ शब्दवदिति परमते ॥ उक्तयमतेस्य शब्दश्चन्द्रियग्राह्यगुणत्वात् ॥ आत्मसिद्धिरुक्तसर्वसत्ता
प्रकाशतेत्येति ॥ सर्वमते द्वितीयतृतीययोस्फुटी भविष्यति ॥ तस्मात्पुरुषार्थहेतुत्वात् ॥ धर्मस्यैव सत्कर्ममा
सांविधित्तया इदं सूत्रं ॥ अथातो सत्किमिमांसा ॥ अथेत्ययमधिकाराद्येनानन्तर्यार्थः ॥ आनन्तरियं न स्वा
ध्यायाध्ययनस्य आनिर्घोयोन्यधिकृतेर्वक्ष्यमाणत्वात् ॥ नापि श्रामदमादिसंपत्त्यर्थः ॥ मुमुक्षामात्रस्य
भक्त्याधिकारत्वात्तयथा मन्त्रवर्णः यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै तं ह देवमात्मबु
द्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै कारणमहप्रपद्यति ॥ न च मंगलार्थोपि ॥ तदुच्चारणमात्रस्य मंगलत्वात् ॥ तथा च
मुमुक्षुणा सत्किं विचारः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ जिज्ञासया विचार आक्षिप्यते यद्यपि परमेश्वरानुरक्तिरूपाया

राम

२

इश्वरस्य जीवाध्यक्षीकरणेऽक्षमत्वान्न चोपायकाः ॥ इश्वरस्य प्रतियोगिको जीवधर्मिकस्तु जीवस्यास्य
 त्रियोगिकपदार्थत्वप्रत्यक्षत्वे न प्रतियोगिप्रत्यक्षत्वं प्रयोजकं ॥ इयं गोर्गवयसदृशी इह सपटोनास्ती संमः
 विज्ञा चो न भवतीत्यादौ व्यभिचारतः ॥ एतेनाभावप्रत्यक्षप्रोक्ततायाः प्रतियोगिप्रत्यक्षताधीनत्वादयो
 ज्येश्वरप्रतियोगिकान्योन्याभावस्य कथं प्रत्यक्षेति निरस्तः ॥ स्तंभः विज्ञा चो न भवतीत्यादौ नुमवात् अन्योन्या
 क भावाविषयत्वात् न च स्थायाः ॥ एवं यत्तदप्रतियोगित्रियोगिको विष्णुर्मित्यत्र धर्मिको भेदा विष्णुर्मित्रस्य प्र
 त्यक्षइत्याद्युपपाद्यं ॥ ननु नाहं निर्दुखो न सर्वसुखेति निर्दुखत्वं संसर्गभाव एवात्मन्यनुभूयते नेश्वरप्रति
 योगिकान्योन्याभाव इति चेत् ॥ मेवे ॥ मयि निर्दुखत्वं सर्वसुखं वा नास्तीत्यनुभव एव तत्संसर्गभावविष
 ययकः निर्दुखत्वस्यैव प्रतियोगितयोपादानात् ॥ न चास्य निर्दुखत्वं ताभावाविषयः ॥ धर्मिप्रतियो
 गिनो स्तादसौ नाधिकरणेन प्रसज्यत सैव निषेधात् ॥ प्रत्यक्षप्रामाण्यसदृशमन्यत्रोपपादितमस्मा
 मिः ॥ अनुमानानि च जीवे ब्रह्म प्रतियोगिकधर्मिसत्तासमानसत्ताकभेदाधिकरणं ॥ ब्रह्माननुसिंहि

या
 तदुखानुसंधातृत्वात्तद्व्यतिरेकेण ब्रह्मवत् ॥ ब्रह्मजीवप्रतियोगिकधर्मिसत्तासमानसत्ताकभेदाधिकरणं ॥ जीवानुसंहितदुखा
 ननुसंधातृत्वात्तद्व्यतिरेकेण जीववत् ॥ जीवब्रह्मप्रतियोगिकयोश्चटसत्ताव्यवहारिक्यासमानसत्ताकयोर्भेदो व्यवहारिक
 योर्धर्मे प्रसिद्धत्वात् नाप्रसिद्धविशेषणत्वं जीवब्रह्मणोऽप्यारमार्थिकैकत्वात् तत्सत्तासमानसत्ताकत्वेन सिध्यते ॥ स
 त्वं पारमार्थिकः सिध्यतीति न सिद्धे साधने ॥ दुखादीनां अंतःकरणश्रितत्वे पि जीवानुसंधातृत्वात् ब्रह्मणश्च दुखानुसंधातृत्वे
 तद्भावलक्षणमुक्तेरपुरुषार्थप्रसंगात् ॥ निरंजनत्वश्रुतिविरोधात् ॥ तदभावावयंभावान्नासिद्धिः ॥ न न्वत्र जीवशब्देनानव
 छिन्नचेतन्यविवक्षायां तस्य सखातनुसंधातृत्वेनासिद्धिप्रसंगात् ॥ अंतःकरणेन वाज्ञानेन वाऽवच्छिन्नं विवक्षणीयं ॥ न
 चतद्युक्तं ॥ अवच्छिन्नमित्यथ्यात्वेन तत्सत्तासमानसत्ताकत्वेन सिध्यते भेदस्य पारमार्थिकत्वासिद्धिर्निति चेत् ॥ रक्तं तू
 हितवापि जीवशब्दार्थः ॥ अवच्छिन्नमेवेति चेत् न हि जीवस्य मुक्तिर्भित्त्या स्यात् ॥ ननु जीवभाव एव मिथ्या चेतन्यनुसय
 भवेति चेत् ॥ यत्र चेतन्ये मिथ्याभूतो जीवभावः तत्सत्यमेव ॥ चेतन्यं जीवशब्देनऽस्माभिः विवक्षितमिदं तादृशं ॥ तदे
 व चेतन्यं दुखानुसंधात्रिति नासिद्धिः ॥ दुखानुसंधातृत्वं मिथ्येवेति चेत् ॥ किमनेनाकांक्षातां देव न ह्यस्माभिः तत्स

ननु सत्यत्वं हेतुविशेषणीकृतं ॥ ननु जीवब्रह्मणोर्भेदसिद्धेः पूर्वकथं पक्षदृष्टं तत्र भावद्वयमिति चेत् ॥ त्वयस्तु पक्षेन व्यावहारिकभेदेनैव पक्षदृष्टं तत्र भावो
 पक्षेः ॥ यदा जीवब्रह्मप्रतियोगिकतात्त्विकतादात्म्याधिकरणं न भवति ब्रह्मावाजीवप्रतियोगिकतात्त्विकतादात्म्याधिकरणं न भवतीति पूर्व
 हेतुर्वैवसाध्यनिर्देशो द्रष्टव्यः ॥ न चैवमप्रसिद्धे विशेषणत्वं दोषायां तत्त्विसाध्यकोटिरप्रसिद्धेः साध्यदेते भावे बलनः संशयानुदयानूपे
 सत्त्वविघटनेन पक्षधर्मता विघटनेन वा दोषः ॥ अप्रसिद्धेन साध्यनसा

धायकत्वात् २

रिमाणसमानपरिमाणः प्रतीयेतेति ॥ उत सर्वो घटा केशो महाकाशोऽस्यादिति वा ॥ नाद्यः ॥ इष्टापक्षेः ॥ न द्वितीयः ॥ उपाधेः ॥
 प्रतिबंबपक्षपाती त्वस्वाभाव्येन घटस्यापुन्येः प्रतिबिंबस्थानीयाकाशे स्वगतपरिमाणप्रतीत्या महाकाशस्य तु विब
 अ स्थानीयमिति न तत्र स्वधर्मपिरंजकः ॥ त एव न तृतीयः ॥ उपरंजितस्य घटधर्मस्य घटाकाशप्रदप्रवृत्तिनिमित्त
 स्य परिच्छिन्नाकाश इव महाकाशोऽभावात् ॥ तत्र न दृष्टव्यवहारतः ॥ संयोगस्य स्वात्यंतभावस्य समोधिकरणत्वं ना
 प्रमाणबलादंगीक्रीयते ॥ प्रमाणाभेदविरोधं न भविष्यति ॥ संविदेव हि भगवति विषयसत्त्वापगमे न नारणमि
 ति न्यायात् ॥ ननु यदि विद्यमान एव भेदो घटादिभिर्नासि व्यज्यते तर्ह्युक्तं तद्वदिति वक्तव्यं ॥ तच्चोक्तं ॥ भेद
 स्यात्तत्त्विकत्वेनागते तु कत्वादिति चेत् ॥ तर्हि दोषद्वयपरिहाराया विद्यमान एव भेदघटादिभिः प्रतिभासयती मे
 त्यस्तु ॥ एवं चैद्वयचरितार्थाः ॥ श्रुतयश्च न ह नानास्तीत्यादिभ्यः भेदबोधकास्तस्मान्न स्वभावतो विज्ञेया विश्व
 भिन्नत्वमिति ॥ अत्र यं परिहारः ॥ यत्तावदुक्तं प्रत्यक्षं न जीवस्वरभेदप्रमाणमिति ॥ तत्र ब्रूमः इश्वरधर्मिको जी
 वप्रतियोगिको भेद इश्वरस्य प्रत्यक्षः ॥ इश्वरस्य तादृशसद्भावोऽन्तमः पुरुषस्तन्यः परमोऽस्ति दृष्टव्यं प्रमाणं ॥

प्रमाण

मे

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

X

X

X

NO FILM

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अत्र द्वेक राघो महदंतरं स्रवतः २

रघु

रघुवं

१

राम

॥ श्रीगणेशाय नमः वागर्थाविवसंस्कृतो वागर्थप्रतिपत्तये जगतः पितरो वन्दे
पार्वतीपरमेश्वरौ १ कसूर्यप्रभवो वंशः क्वाल्पविषयामतिः तिताषुर्दुस्तर
मोहादुदुपेनास्मि सागरम् २ मन्दः कवियशः प्रार्थीगमिष्याम्युपहास्यताम्
प्राशुल्यफले मोहादुदुहुरिव वामनः ३ अथ वाक्यतवागद्वारे वंशोऽस्मिन्पूर्व
सूरिभिः मरुगोवज्रसमुत्कीर्णो सूत्रस्येवास्ति मे गतिः ४ मोहमाजन्मुशुक्ष्णानामोप
लोथकर्मणाम् आसमुद्रक्षिणीशानामानाकरप्रवर्तिनाम् ५ यथा विधिदुताम्
न यथा कामार्चितार्थिनाम् यथा पराधदंशानां पथा कालप्रबोधिनाम् ६ त्यागा

रघुवं

राम

१

ननिश्चीयतइतिभावः। तस्मादसाधारणब्रह्मलिंगघटितोपक्रमोपसंहारयोरेकवाक्यतयाप्राणपदस्यब्रह्मपरत्वावगमादत्रप्रा
णशब्दोब्रह्मपरइतिस्त्रार्थः। अत्रजीवप्राणारव्यशरीरवायुब्रह्मणात्रयाणामपिलिंगानांसत्वात्रयाणामुपास्यानांत्रयेकंस्वा
तंत्र्येणोपास्पत्तमितिपूर्वपक्षः। लिंगत्रयसत्वेपिजीवमुख्यप्राणलिंगघटितोपक्रमोपसंहारेक्याभावेनब्रह्मलिंगघटितोपक्रमो
पसंहारेक्यादत्रदत्रत्रलैवप्राणपदार्थउपास्यइतिसमाधानकोटिरतितात्पर्य ५९ नवेत्तुरात्मोपदेशादितिचेदध्यात्मसंबंध
भूमात्पस्मिन् २ उपास्तिवक्तुदेवेशकर्तृकादत्रहिश्रुतौ। उपक्रम्यतेयतयास्वस्योपास्यत्वकीर्तनात्। नप्राणोब्रह्मकिंतुस्वात्प्राण
इंद्रइहेतिचेत् ६० ब्रह्मवित्तात्स्वस्यसर्वपापासंसर्गकीर्तनं। प्राणोस्मितंमामित्यस्यतिंद्रित्वेनगुणखलु ६१ प्राणोस्मीत्युक्तमपु
रुषवाच्यकारकवाच्यहंशब्दस्यभीमिद्वितीयांतास्मच्छब्दस्यचवाच्यत्वेमेन्द्रित्वेनस्यमेतन्नलोमचमीयतइतिस्यब्रह्मवित्ते
नज्ञानप्रभावादोषासंगितकथनमनुगुणंतात्पर्यग्राहकं ६१ तस्मादिदंरव्यदेवताविशेषरूपः प्राणइहोपास्योनपरब्रह्मार्थक
प्राणशब्दार्थइतिचेदत्रोच्यतेध्यात्मसंबंधभूमेत्यादिना। अस्मिन्प्राणोपास्तिपरेध्यायेकौपीतकीरिते। ब्रह्मसंबंधबाहुल्यमुपल
भ्यतइत्यहं। प्राणोस्मिन्मुपास्वेतित्युपदेशइहेशगः ६२ नदेवताजीवपरोन्याय्यत्वादुक्तसंमतेः ६२ तथाहि। द्वितीयेखंडे।
प्राणोस्मिन्प्रज्ञात्मेत्युपक्रम्ययावध्यस्मिच्छरीरेप्राणोवसतितावदायुरितिप्रज्ञात्मनःपरमात्मरूपप्राणस्यायुःप्रदानोपसंहार

ॐ योग्यं पंचमाध्यायादौ रवंदये न ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं वत्तिरुद्धं लिखितं प्रतिष्ठापयत न तं गुणकं ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं वत्तिरुद्धं
रुद्धं रण्यकं छष्टाध्यायादौ रवंदये न ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं वत्तिरुद्धं लिखितं प्रतिष्ठापयत न तं गुणकं ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं वत्तिरुद्धं
योः स्वातंत्र्यं दृश्यते सकारणं करणाधिपाधियो न चास्य कश्चिज्जुनितानचाधिपगतिश्चेताश्च
करणाधिपनियंतृत्वयोः स्वातंत्र्यस्याम्नानाल। किंचाद्वितीयखंडांते। अस्तित्वे च प्राणानां नि
तिप्रदत्तेनास्तित्वे सर्वे इयाणां निःश्रेयसापरपर्याया स्थितिर्ज्ञायते। किंचा अष्टमखंडादौ। न
जिज्ञासीत घ्रातारं विद्यादित्याद्युपक्रम्यते। तद्यथारथस्यारेषु नेमिरर्पितो नाभावरा अर्पिता
ताः प्रज्ञामात्राः प्राणोर्पिताः स एष प्राण एव प्रज्ञात्मानंदोऽजरोऽमृत इति। विषये इयं नाभिभूतं मलगात्मस्वर
तिश्रुतिः। भूतानि भूत्यादीनि। मात्राः शास्त्रस्यार्थदयः पंचविषयाः। गत्यादान विसर्गानंदारब्धाश्च विषयाः। ३
षयबोधकेषु ज्ञाने इयेषु स्वस्वविषयप्रवर्तककर्मे इयेषु चार्पिताः। इत्याद्यध्यात्मसंबंधबाहुल्यात्प्राणस्व
यं न देवतारूपप्राणोपदेशोत्रेति सिध्यति ६४ शास्त्रदृष्ट्या तूपदेशो वामदेववत् ३ जीवस्य ब्रह्मरूपत्वबाधकश्रुतिर
पोस्मिन्मामितीदोपदेशः स्यादाभदेववत् ६५ तद्वैतस्य नृषिर्बिमः प्रतिषेदेऽहंमनुरभवः सूर्यश्चेति रुद्धद्वारक १। १ः
६५ जीवमुख्यप्राणालिङ्गान्नेति चेन्नोपासान्नेविध्यादाश्रितत्वादिहतयोगात् ४ सत्यप्यध्यात्मसंबंधमूषिप्राणवचस्तु न।
ब्रह्ममात्रपरं किंतु जीवाऽसुपरमप्यदः। ब्रह्मलिङ्गाजीवलिङ्गान्मुख्याऽसोरपिलिङ्गतः ६६ अददं प्राणोस्ति वत्तत्वात्तमाया

कौपीनाये नरे योक्तो ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं वत्तिरुद्धं
प्राणोपपत्तिरस्ति परमं योसि ह्यवतरो
प्राणो नोक्तो सति नोपपत्तिरस्ति परमं योसि ह्यवतरो